

УДК 398.86(477.41):82.09]:392.3/.6

Мотив злочину як складова звичаєвого права у баладній творчості Київщини

Інна НІКОЛЬЧУК

Аспірантка відділу фольклористики
Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології
імені М. Т. Рильського Національної академії наук України
01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4
E-mail: Nikalawa@mail.ru

У статті, яка ґрунтується на друкованих рукописах, проаналізовано сюжети балад, які побутували на території Київщини. Тексти баладного жанру містять у собі елементи звичаєвого права. Кожна баладна одиниця здійснює виховну функцію та застерігає молодь від скоєння злочину. Аби зрозуміти психологічний стан героя та мотив скоєння злочину, потрібно проаналізувати ситуацію і знайти причину правопорушення. Баладний фонд усної народної творчості українців містить багату інформацію кримінально-звичаєвого права. Балади передають глибокий драматизм родинних стосунків і конфліктних ситуацій, вирішення яких зазвичай закінчувалося трагічно. Крім того, ці ліро-епічні фольклорні твори відображають суть загальнолюдських учинків і конфліктних ситуацій, містять цінну інформацію про етичні, виховні та пізнавальні цінності людини.

Ключові слова: балада, сюжет, кохання, дошлюбні взаємини, злочин, звичаєве право, мотив, покарання.

Балада – це жанр усної народної творчості, який містить норми етики людських відносин, пропагує свободу та справедливість, вірність і чесність, засуджує гноблення, зраду та підступність. Історія та соціальне становище у баладах відтворено через трагізм і драматизм простої особистості, рідко у сюжетах балад згадуються історичні діячі. Термін “балада” на теренах України з’явився на початку ХІХ ст., сюжет якого характеризувався поєднанням світу реального з буденними драмами людей та з нереальним, фантастичним світом. Джерелом виникнення балади як фольклорного жанру вважається стародавнє мислення та давня звичаєвість. Трагічність реальних ситуацій, які описує балада, містять у собі певний повчальний характер, родинні суперечки або особиста драма життя існують у здоровій моралі трудового колективу, функція балади – запобігти несправедливості та виховати у людині гуманність. У переважній кількості балад наголошується, що за кожен скоєний злочин, за будь-який аморальний учинок зловмисник буде обов’язково покараний. Так, скажімо, у баладі “Там на горі вівчар вівці попасає” висвітлено мотив утечі молодією дівчиною зі спокусником та розправа з дівчиною, яка скоїла аморальний учинок: “Прип’яли дівчину до сосни плечима... Та й підпалив сосну з верха до кореня...” [1, с. 284].

У тексті балади завуальовано норму звичаєвого закону. Кожна норма закону містить відповідну санкцію, тобто покарання, за таким принципом і побудований текст балади. У баладі йдеться про певну життєву ситуацію, в якій вчинена протиправна дія, за що порушника наприкінці сюжету обов’язково карають чи то громада, чи то містичний персонаж (чорт) або ж і сам потерпілий в відповідній історії. Таку позицію представлено у групі балад про зраду в коханні, дружбі, сюжет балади “Ой понад берегами вода

прибуває" [1, с. 247] розкриває таку ж саму ситуацію. За відсутності коханого молода дівчина зраджувала йому з іншим, коли парубок приїхав до дівчини та виявив зраду, вирішив покарати кохану, кинувши її на дно ріки потопати: *"Вкинув милий милу у Дунай глибокий. Ой стала моя мила на дно потопати, Стала мені мила всю правду казати..."* [1, с. 248]. У баладі "А в Києві на риночку" молода дівчина втекла з молодим ляхом, який згодом її покинув. Дівчину Ганнусо знайшли брати уже з дітьми:

Дочекала дві послузі,
Тепер моя головонька вічно в тузі [1, с. 29].

Майже всі сюжети балад відображають гострі драматичні трагедії сімейного життя. За сутністю людських конфліктів О. Дей поділив балади на три групи: "1) балади про кохання і дошлюбні відносини; 2) балади про сімейні конфлікти й стосунки; 3) балади з соціально та історично зумовленими драматичними й трагічними колізіями" [1, с. 14]. Розглянемо докладніше балади першої групи про кохання та дошлюбні відносини, адже в сюжетах таких текстів яскраво виражений елемент звичаєво-кримінального права, оскільки часто конфлікти з любовною основою несуть смертельні наслідки. Почуття кохання та ревності штовхають героїв на злочин (убивство зрадника або суперника, самогубство чи несподівана смерть). Так у баладі, що побутувала на Київщині – "У Києві на Подолі случилась новина", через соціальну нерівність двоє молодих закоханих не могли бути разом, бо батьки заборонили. Аби піти супроти долі парубок і дівчина вирішили закінчити життя самогубством:

Ой там Пилип і Ярина на дно потонули.
Нехай батьки з матерями цеє лихо знають:
Де любляться двоє діток, хай не розлучають,
Нехай же їх, молоденьких, в парі вінчають [1, с. 199].

У цій історії з погляду звичаєвого права відображено мотив доведення до самогубства людини, де злочинцями постають рідні батьки, що заборонили любитися молодим. За цей злочин їх покарали самі діти, адже вони їх утратили.

У баладі "Під яблонькою, під солодкою" використано художній прийом персоніфікації. Закохані парубок та дівчина – це уособлення голуба та голубки. Пару молодих розбиває сокіл: голуба забив, а голубку полюбив. Сокіл – інший парубок, нелюбий дівчині. Через знищення голуба голубка страждає та відмовляється бути із соколом. Розбійник прагне виправити ситуацію, привівши зграю голубів до голубки, але серед птахів голубка коханого не виявила: *"У мого голубця рябії крильця, Рябії крильця, золотії пірця, Як сяде, пір'ячко сяє, А як летить, то й сокіл бряжчить"* [1, с. 156]. У сюжеті балади йдеться про злочин-убивство, яке скоїв сокіл.

Балада "Із річки, із лиману вітер повіває" розвиває мотив раптової смерті через кохання. Молодий парубок, козак, попросившись із дівчиною, раптово помирає, його кохана тужить за ним: *"Заслаб козак, заслаб молод, либонь, умирає, Ой він перед смертю дівчину бажає..."* [1, с. 164]. Ще один мотив злочину – це вбивство через отруєння. Так молода дівчина отруїла парубка, бо кохала іншого: *"Молодую Марусину до шлюбу збирають, Молодого Івасенька над гробом прощають"* [1, с. 60].

Також у народній баладній творчості трапляються відгомони звичаю добирання собі пари – давній звичай, який супроводжувався змаганнями, випробуваннями, перевіркою сил і розуму героя. Такий елемент простежуємо у баладі "Ішов козак дорогою", де парубок випробує дівчину, загадуючи їй сім загадок. Хлопець перевіряє молоду на розум, таким чином обирає собі пару для подружнього життя: *"Одгадаєш – моя будеш, Не одгадаєш – дурна будеш"* [1, с. 33]. Так дівчина, відгадавши всі загадки, пройшла випробування, а парубок визначився з другою половиною. Цей сюжет балади переплітається з сюжетом казки про мудру дівчину-семилітку.

У деяких текстах простежується мотив вбивства через родинні відносини, коли сестра вбиває брата за намовою свого коханого. Цей факт свідчить про зміни у сімейному укладі, коли брат, а не батько був головним опікуном і охоронцем родини [2, с. 64].

Здорова мораль народу оберігає силу справжнього почуття кохання і показує цю непереможну силу у багатьох текстах балад. Деякі сюжети не засуджують убивцю, який скоїв злочин через справжнє кохання, а, навпаки, прощають і захищають правопорушника, часто залишаючи безкарною помсту за зраду в коханні. Переважно таким злочинцем виступає жінка, яка здатна до чаклування, пригощання милого отрутою. Але в деяких сюжетах громада її не засуджує, а співчуває і звинувачує у всьому потерпілого (*"Летіла зозуля через сад, куючи"* [1, с. 43]): *"Я, мамо, не спився, ні з дороги збився, Тільки в теї чорнявої отрути напився!"* Сюжет розвиває мотив вбивства дівчиною хлопця. Дівчина отруїла парубка приворотними пригощаннями і напоями:

Не тра мені сіна, не треба нігрошки,
Тільки треба сажень землі і чотири дошки... [1, с. 44]

Дівчина отрує свого коханого за зраду та за його *"гульвіство"* (*"Ой зійшов місяць ще учора звечора"* [1, с. 51]):

Ой було б тобі, розудалий молодчик,
Нас трьох не кохать,
Ой було б тобі, розудалий молодчик,
З нас трьох одну знать [1, с. 51].

Не менш драматичними є сюжети текстів, в яких порушено мотиви суперництва. Більшість балад передають трагедії суперництва через кохання, коли парубки/дівчата між собою конкурують через кохану/коханого. Але рідше трапляються сюжети, в яких суперництво виникає всередині родини між братами чи сестрами. Саме такий мотив розвинуто у баладі *"Ой світив місяць та й дві зорі"* [1, с. 103]. Дві сестри конкурують між собою за визнання найгарнішої: *"Молодша сестра гарна була..."* Так старша, аби позбутися конкурентки, підмовила молодшу сестру та повела до ріки, де її втопила, штовхнувши у воду: *"Ой плавай, плавай, сестро, в воді, Бо ти найкраща в нашій роді..."* Коли старша сестра прийшла до тям, то було вже пізно: *"Ой виплинь, виплинь, сестро, прошу, Ой що ж я дома мамі скажу?..."* [1, с. 103]. Як бачимо, мотивом убивства завершилося суперництво між сестрами.

Ціна кохання сильніша не лише від родинних почуттів, а й від смерті. Підтвердженням цьому є група балад про вбивство некою людиною. Сюжети таких текстів переважно засновані на реалістичних подіях. Часто батьки вибирали пару для своїх дітей без їхньої, що часто закінчувалося трагічно. Причиною обирання пари батьками зазвичай ставала соціальна нерівність. Таким учинком батьки прирікали своїх дітей на нещасливе подружнє життя. Сильні особистості в таких ситуаціях чинили опір, що ж стосується решти, то закохані ціною свого життя протестували проти прийнятого самовільно рішення своїх батьків. На Київщині побутувала балада *"Ой коло млина, ой та коло броду"*, зміст якої розповідає про самогубство дівчини через вибір для неї пари без її згоди. Так, дівчина зустрівши парубка-нелюба, сідає до нього в човен. Морська хвиля накриває дівчину та забирає її у водяну безодню. Хлопець намагається врятувати дівчину (*"Не хочу дяки, ні жодної плати, Хочу тебе, дівко, за дружинку взяти!..."* [1, с. 118]), але та опирається, мовляв, не може вийти заміж за нього, бо не кохає: *"Ой краще буду в морі потопати, Не хочу з тобою на рушничку стати..."* [1, с. 118]. Ще одна балада свідчить про жорстокість соціальних умов того часу – *"Пила, пила Чимериха на меду"*. Мати пропиває свою дочку, віддавши її заміж за нелюба. Дівчина протриває долі і втікає від чоловіка, але той її наздоганяє і повертає додому: *"Як догоню сивим конем на полю, Витолочу чорний терен тобою"*

[1, с. 134]. Молодиця, розуміючи свою безвихідь, на очах у немилого встромляє собі у серце гострий ніж: *"Як приклала до серця, так і вліз. – Ой тепер же, мій миленький, я твоя, Бери мене, мій миленький, на коня..."* [1, с. 134].

Ще одним популярним мотивом злочину в баладній творчості є зрадливість. Часто трапляється так, що порушення клятви на вірність призводить до смерті порушника, навмисної чи випадкової. Так, у баладі "А хто хоче пісню знати, то нехай співає" молодий парубок Гриць, поклявшись у вірності дівчині Мокрині, зраджував її з іншою. Тому Мокрина за порушення клятви вірності отруїла Грицька: *"Як же болить тяжко серце, що-м Гриця отруїла"* [1, с. 68]. Не витримавши розлучення, дівчина, яка скоїла злочин, сама себе покарала: *"Розступися, сира земле, на дві половині, Нехай же я ляжу з Грицьом в ідній домовині!..."* [1, с. 68]. Загибель коханої людини в баладних сюжетах змальовано як страшну трагедію, велике нещастя. Часто втративши коханого/кохану, людина прагне помститися причині загибелі, навіть якщо це стихія природи. У баладі "Косив Ваня травичку" дівчина за допомогою прокльонів, намагається помститися річці за вбивство її коханого: *"Бодай тая річенька Терном поросла... Вона ж мого милого В Дунай занесла..."* [1, с. 177].

Розлука між коханими теж слугує причиною смертельних випадків, зазвичай самогубства. Навіть якщо пара розлучається на короткий період це теж може слугувати причиною трагедії (балада "Ой у полі край дороги терен процвітає"). Балада розповідає про закоханих голубів, один з яких відлітає в далекий край: *"За річкою, за бистрою там я маю бути, Дай же мені того зілля, щоб тебе забути..."* [1, с. 164]. Така розлука розцінюється як смерть.

Окрему групу складають балади на тему зведення дівчини, втрати цноти, що є також порушенням норми закону громади. У баладі "Ой спився козак, спився" козак напідпитку позбавив цноти молоду дівчину: *"Взяв дівчину за рукав Та й повів під калину..."* [1, с. 325]. Це великий сором і гріх – через втрату дівчиною честі до шлюбу громада в першу чергу карала батьків, а батьки проганяли дочку з дому: *"Відцурається батько, Відцурається мати!... Мушу пропадати!"* [1, с. 325]. Приховати це було теж неможливо, адже під час весілля вся правда стане відомою. Тому батьки, дізнавшись про прикрий випадок, передусім думали про наслідки та повідомляли про все громаду ("Ой у полі три доріжки різно"): *"Треба, доню, неділі заждати, Треба, доню, громаду збирати, Треба, доню, віночок шукати..."* [1, с. 342].

Тяжчим гріхом від втрати цноти було народження дитини поза шлюбом. Сором від такого гріховного вчинку був не лише для дівчини, але й для хлопця, який часто відривався від своєї дитини, прагнув відкупитися. У баладі "Попід мостом риба хвостом та й маленьке риб'є" молода дівчина Катерина привела у пелені малу дитину від козака-парубка: *"Пішла, пішла Катерина у гай по калину, Так приносить в фартушині маленьку дитину..."* [1, с. 365]. Її рідна мати не хоче визнавати порочне дитя та виганяє дівчину з дому, щоб уникнути сорому перед громадою, таким чином знімає із себе відповідальність: *"Неси туди, Катерино, де єго дістала..."* [1, с. 365]. Дівчина йде до батька дитини, але парубок прагне відкупитися від такого сорому чи то конем, чи то овечками, пропонує взагалі позбутися немовляти: *"Може би ти викинула дитинку малую?..."* [1, с. 366]. Для парубка не менший гріх перед Богом і сором перед громадою, аніж для дівчини. Але Катерина не погоджується на умови відкупу від дитини та погрожує все розказати громаді: *"Я не хочу, легінику, коня-винограда: Та це буде усе знати і вийти, і громада..."* [1, с. 366]. Дівчина хоче притягнути хлопця до відповідальності, але той їй нагадує, що від такого сорому вона приречена на вічну безшлюбність: *"В мене шапка на голові, а ти вже не дівка. Тягни мене, Катерино, до віята, до пана, В мене шапка на голові, а ти – не віддана"* [1, с. 366].

Сюжети вищерозглянутих балад мали виховну функцію, застерігали молодь від спокусливих дошлюбних відносин. З такою метою сюжети, описані в баладах, розповідають про жорстокі розправи звідників із підмовленими дівчатами ("Було два чужозем-

ці", "Ішли ляхки на три пляшки, а гусари на чотири"), покаранням матерів, що вбили своїх дітей ("Ой ковалю, молодий ковалю", "А в нашому Василькові новина стала").

Так, у баладі "Ішли ляхки на три пляшки, а гусари на чотири" дівчина тікає з коханим ляхом до Варшави. Щоб повернути дочку додому мати відправляє за нею синів: "Сини мої молодії, беріть коні воронії, Та й біжіте битим шляхом – доганяйте Гандзю з ляхом..." [1, с. 297]. Коли брати наздогнали сестру, то вбили ляха і тим самим покарали дівчину: "Брати ж мої дорогії, срібло, злото забирайте, Срібло, злото забирайте, ляхка ж мого не рубайте..." [1, с. 297]. Найжорстокіше покарання для дівчини – це вбивство її коханого.

Громада застерігала від гріховних зв'язків і їх наслідків. Зазвичай дівчата, які мали такі стосунки, народжували байстрюків і, як правило, через тиск соціуму намагалися позбутися немовлят. Балади такого змісту застерігали дівчат від подібних ситуацій, прагнули відвернути біду. Балада "Ой ковалю, коваль-коваленько" розкриває трагедію дітозгубництва. Панська дочка втопила своє немовля від коваля: "Ой у мене дочка Катерина, Вона мені слави наробила... Опівночі дитя породила, До схід сонця в криниці втопила" [1, с. 383]. Сюжет балади "Що в Києві та у соборі та й ударили в дзвін" переповідає історію про дівчину Марусеньку, яка народила дитину, але хоче ще "походити в дівках" та й втопила дитину в Дунаї: "Пливи, пливи та дитя моє, та пливи вуткою, А я іду та погуляю та хоч з год дівкою" [1, с. 391]. Цю тему також розкривають балади "А в нашому Василькові новина стала", "Що й у нашій девишці нова новина", "Гуляла Маруся у вишневім саду" та інші.

Кримінальні мотиви балад дещо пом'якшують реальність відтворених подій і жорстокість учинків персонажів. Відповідно до подібних сюжетів покровові дії героїв завуальовано для вчинення відповідного злочину. Сюжетно-мотивна фактура балади постійно нагнітає емоції, хвилює своєю несподіваністю. Балади відтворюють народне ставлення до лихих учинків, кримінальності конфліктні ситуації. Тексти фольклорних творів несуть у собі багату інформацію, яка містить етичні, виховні та пізнавальні цінності для кожної людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балади. Кохання та дошлюбні взаємини / упоряд. О. І. Дей, А. Ю. Ясенчук (тексти), А. І. Іваницький (мелод.); відп. ред. М. М. Гайдай. – К., 1988. – 318 с.
2. Кушинська Л. А. Звичаєве право та його еволюція у східнослов'янському суспільстві VI-XI ст.: монографія. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008.
3. Сборник народных юридических обычаев. Т. 2 // Записки Императорского русского географического общества / под ред. С. В. Пахмана. – Санкт-Петербург: Тип. А. С. Суворина, 1900. – Т. 18. – 440 с.

Motive for the Crime as a Part of Customary law in the Kyiv Region Ballads

Inna NIKOLCHUK

The article is based on printed manuscripts and analyzes subjects of ballads, which existed in Kyiv region. Texts of ballad genre include elements of customary law. Each unit has an educational function and prevents young people from committing crime. To understand the psychological state of the main character and his motive for the crime, it is necessary to analyze the situation and find the cause of the offense. Ukrainian Ballad Fund of oral folklore contains a number of criminal customary law information. Ballads convey profound drama of family relationships and conflicts of these relationships and the solution of these conflicts usually ends tragically. Moreover, these lyrical and epic folklore works reflect the essence of human deeds and conflict situations; contain valuable information on ethical, educational, and cognitive values of a human being.

Key words: ballad, story, love, premarital relationships, crime, customary law, motive, punishment.

Стаття надійшла до редколегії 24.06.2016

Прийнята до друку 26.07.2016